

УДК 929.924(477)

І. Я. КРОЧАК*

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКІ ТРАДИЦІЇ У ПРАПОРНИЦТВІ УКРАЇНИ

Розкрито окремі аспекти традиції в освіті українського військово-морського прапора від середньовіччя до 1918 року. Його зміни в період Української національної революції 1917–1921 років.

Ключові слова: стяг; військово-морський прапор; флот; козацький; Центральна Рада.

В усі часи, як людина почала використовувати морські шляхи, важливим аспектом діяльності цивілізацій і держав було військово-морське будівництво. У поняття морської сили, так вдало окресленої у праці Альфреда Таєра Мехена “Роль морських сил у світовій історії”, обов’язково входила система передачі сигналів на відстані (переговорів бойових кораблів у похідному ордері), а також ідентифікація корабельної, ескадреної, флотської приналежності. Ця ідентифікація виконувалась з допомогою символів, прапорів, вимпелів (майорців, майвеців), брейд-вимпелів та інших інсигній морської сили. Військово-морський прапор був честю, доблестю і ототожненням рідної домівки (держави). І за жодних обставин не мав бути опущеним перед противником. Можна згадати яскраві сторінки світової морської історії, у них навечно увійшли австро-угорський бронепалубний крейсер “Зента” 1914 р., російський бронепалубний крейсер “Варяг” 1904 р. й інші кораблі та судна. Командири кораблів, що віддали наказ опустити бойовий військово-морський прапор перед противником і здали свої кораблі ворогу, незалежно від мотивів (збереження людських життів чи матеріальної частини), були знеславлені довічною ганьбою. Як приклад, російський фрегат “Рафаїл” у війну 1828–1829 рр. з турками здався у полон. Його командир – капітан II-го рангу Стройніков С.М. після повернення з полону був позбавлений чинів і нагород та розжалуваний судом до рядового матроса. А щодо фрегата, то російський імператор Микола I у своєму “Височайшому указі” від 4 червня 1829 р. повелів у випадку повернення фрегата спалити його. У Сінопській битві віце-адмірал Павло Нахімов виконав наказ імператора, таким чином змивши ганьбу перебування під турецьким прапором російського бойового корабля¹. Отож,

* Крочак Ігор Янович – головний спеціаліст Державного архіву Тернопільської області.

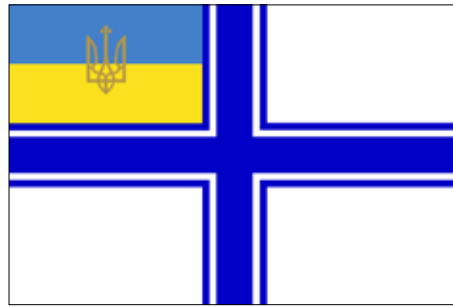
військово-морські регалії (символи, прапори й інше) були завжди духовним джерелом могутності флоту і українська морська сила в цьому питанні не є винятком.

Українська національна військово-морська символіка виокремилася осібно від загальних військових символів України в кінці XVIII ст. і вагомо постала у період Української національної революції 1917–1921 рр. В УРСР наша національна військово-морська символіка була офіційно під великим табу, а наука про неї вважалася крамолою. Дослідників, що займалися її проблематикою, переслідували як носіїв “буржуазного-націоналізму”, фізично знищували і оголошували ворогами народу.

У давніх русичів прапори для сухопутних військ і флоту були одні й ті ж і носили назву стягів (це слово і зараз збереглося в українській мові як синонім бойового прапора, а у російській мові вживається деколи стосовно військово-морського прапора “Андрєєвський стяг”, хоча офіційно у Росії від XVIII ст. прийнята назва “Андрєєвський флаг” – слово флаг є іншомовним). Також у вжитку були ще такі терміни як: значок, знамено, штандарт, хоругва, прапор. Стяг, хоругва для давніх українців (слов’ян русичів) були священними речами, пов’язаними з релігійними віруваннями. Вони виготовлялись у кращих традиціях декоративно-прикладного мистецтва давньоруського етносу. До прийняття християнства зображеннями на них служили відзнаки родових племен, язичницькі символи древніх русичів. Якщо проаналізувати зображення, що збереглися у літописах, то можемо стверджувати, що давньоруські стяги по горизонталі були видовжені, зазвичай трикутної форми, прорізані на кінцях (полум’євидні кінці), малинового або ж червоного кольору².

Серед істориків завжди точилися суперечки щодо походження термінів “корогва”, “стяг”. Не вщухають вони і донині. Деякі дослідники виводять походження назви “стяг” від варязького “stang” – держак із знаком , первісно такі “станги” з фігурними знаками, а пізніше з полотнищами уміщувались на човнах вікінгів³. Ще інше слово “хоругва” пов’язують з польським підрозділом “chorogien” – хорогва. Та якщо звернутися до аналізу давніх актів та літописів русичів, можна з впевненістю говорити, що слова “прапор”, “корогва”, “стяг” мають давньоукраїнське (староруське) походження і з’явилися в лексиці русичів задовго до появи “на шляху з Варяг у Греки” норманських дружин. Чи появи у західних наших сусідів поляків дієвих кінних підрозділів, що дивували світ своєю хоробрістю і вмінням. Адже поділ війська на хоругви відбувався значно пізніше появи цих слів у давньоруських літописах. Найвірогідніше, слово “корогва” це видозміна з часом праслов’янського, що на сьогодні дійшло до нас у латинській транскрипції “korggy”. А от без змін до нашого часу дійшли слова “прапор”,

“стяг” і є найбільш уживаними словами саме в українській мові у порівнянні з російською (знамя, флаг і ін.). З XIII ст. і до кінця XVIII ст. ці назви найчастіше відмежовують військові символи від інших і взагалі є найчастіше вживаними для означення усіх різновидів прапорів. Термін “хоругва” (“той, що веде” – грецьк.) у козацькі часи запорожці об’єднали з давньоукраїнським “корогва”, і безумовно, він набув ще більш символічного значення. Усі ці символи набули військових рис на Запорізькій Січі і мали таке ж призначення, як західноєвропейські, і схожу до них форму⁴.

Український військово-морський прапор 1918 р.

Усі ці символи набули військових рис на Запорізькій Січі і мали таке ж призначення, як західноєвропейські, і схожу до них форму⁴.

Якщо ж вдаватися у деталі і пояснення, то термін “хоругва” в Україні був означенням військових підрозділів, цехів, громад, що відносилися до тієї чи іншої території, і, звичайно, термін “хоругва” вживався з прийняттям християнства як визначення церковного прапора. В епоху середньовіччя хоругва (прапор) була репрезентацією окремої державної формації, могла бути символом княжого війська чи представляти особу самого князя-полководця, а також виражала ту чи іншу віру, чи певну політичну ідею, і атрибутика, яка була зображена на самому полотнищі хоругви (прапора, знамена і ін.), змінювалась у відповідності до канонів написання зображення, прийнятих у тій чи іншій вірі чи організації. Навколо хоругви гуртувався своєрідний штаб – князь, воевода, тисяцький і ін. а вої мали клич. Як приклад, можна навести рядки з лицарської пісні часів Великого князівства литовського ...“Наші Багародіцу Завелі”. Розташування хоругви визначало місце дислокації військових підрозділів на полі бою.

У добу Київської держави княже військо, велика і мала дружини, військо земель мали цілком сформовані символи, що відповідали відзнакам тих земель чи княжих удільних столів, що входили до складу цієї державної формації. Спеціалізованих стягів, знамен для морських походів не існувало. В морських кампаніях хоругва керівника-князя розташовувалась на кораблі князя, на вітрила нашивалась або, можливо, малювалась атрибутика княжого герба. Для означення рішучості намірів перед боєм хоругва піднімалась на шоглу, для чого вживали словосполучення “поставити стяг”. Саме поставленими стягами визначався тактичний стрій у бою княжих військ або флоту. “Стяги ставили” найдосвідченіші вої, що входили до складу дружин з високою бойовою і тактичною підготовкою. На лодіях военначальників (воевод, бояр, тисяцьких), які керували підрозділами окремих земель, міст, що брали участь у поході, піднімалися символи (знамена, хоругви, стяги) менших

розмірів, що несли символи та герби означених осіб або організацій.

У пізніший період із занепадом Київського державного формування видозмінюється і геометрична форма стягів (знамен, хоругв) – з довгувастого гострого трикутника вони перетворюються на чотирикутні, правий верхній кінець яких урізаний по діагоналі. У XIV ст. під впливом західних (литовських, а згодом польських військових традицій), бойові військові атрибути (знамена, хоругви, стяги) символізують формації земель, воєводства (як територіально-адміністративних об'єднань), і, безумовно, все частіше починають використовуватись як ознака надвірних підрозділів (військових загонів) магнатерії. В загальному військовому ополченні починають використовуватись прапори цехів та магістратів, на яких з'являються разом з символами християнства зображення гербів міст та містечок, виробів ремесла чи інструментів, притаманних тому чи іншому ремісничому об'єднанню. Звичайно, що перед походом, а особливо морським, прапори освячувалися, і нерідко, найвищим духовенством⁵.

У часи пізнішої епохи традиції прапорництва Київської держави отримали подальший розвиток. У козацькій прапорницькій традиції характерно продовжується знакова система попереднього часу, що утверджує нерозривний зв'язок і передачу символів та правонаступництва бойової слави русичів. Тяглість символізму від попередньої епохи стверджує в козацькому стані розуміння того, що з Київською державою їх поєднує нерозривний духовний зв'язок. Та попри все це козацькі клейноди та символи на них є особливим явищем не тільки в історії України. Цю виняткову визначеність козацькі клейноди займають тому, що за відсутності загальнонаціональної символіки і загальнодержавних інсигній козацькі не лише є їх еквівалентом, а радше виконують репрезентативну функцію для усіх верств українського етносу в дещо чужорідних державних формуваннях – Великому князівстві Литовському, королівстві Польському, а згодом – у Речі Посполитій, а з кінця XVIII ст. у Московському царстві і Російській імперії. Тому-то вони (козацькі клейноди) набувають такої шанобливої святості й навіть деякої епічної міфічності. З початку створення основою ідейно-символічного змісту геральдики українського козацтва була сюжетність, що пов'язувалась із військовим життям. Нічого дивного у цьому немає – той час XV–XVIII ст. характеризувався як такий, що був немислимий без бойових, військових знань, навиків у повсякденному житті тодішніх українців незалежно від суспільного стану (шляхта, козаки, духовенство, селянство). Відомі з літописних і інших джерел непоодинокі випадки вправного володіння бойовими навиками і зброєю усіх типів (від білої, огнистої і до армати включно) осіб “духовного звання” монахів, священників, послушників, адже у монастирях було чимало колишніх абшитованих козаків, шляхтичів і покозачених селян. Живучи

на степовому покордонні, українці незалежно від їхнього суспільного стану повинні були бути завжди готовими до відсічі несподіваного нападу татар, турків тощо. Таке мілітарне життя у постійній бойовій готовності зумовлювало те, що на козацьких стягах (коргвах, знаменах) зображувалися елементи, котрі мали безпосереднє відношення до військової слави, зброя або символи честі, шляхетності, мужності та звитяги. Відоме зображення козака з самопалом (мушкетом, аркебузою) ототожнюється з лицарством (рицарством у Західній Європі). На честь його, лицаря з самопалом, складались оди – вірші, які були покладені на тодішню “марсову” шляхетську музику:

Вірші на герб Малоросійський

Війська Запорозького воїн знаменитий
Щохвилини ладен край свій боронити,
І хоч супостата не зрить пред собою,
Однак зброя завжди готова до бою.”

*(Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки,
пер. з староукр. Р. Г. Іванченка)⁶*

Звитяжна зброя та лицарський кодекс честі разом із символами християнства стають головною складовою козацької стягової традиції. Наразі зараз дослідники точно вказати не можуть, коли з’явилася короґва на Січі і якою саме вона була. Документальні свідчення про козацькі стяги з’являються в першій половині XVI ст. У 1594 р. високоповажний посол австрійського імператора Ерїх Лясота, що перебував на Січі з офіційною місією, згадує про прапори, що були увіткнуті у “колі” запорізьких козаків⁷.

Козацький літописець Граб’янка визначає появу власного військового прапора ще до вручення королем польським Стефаном Баторієм у 1578 р. Великої Королівської Короґви: “А в літо 1576 за Стефана Баторія короля Польскаго козаки в лучшій еще строй учинени... Видя у казаков мужество великое... присла им короґов...”⁸. У політичних цілях козаки цей факт зазвичай дуже сильно возвеличували і навіть дещо перебільшено міфологізували. Оскільки, ототожнюючи офіційну символіку і регалії з королівською особою, козацькі очільники (старшина) узаконювали добути у важкій боротьбі збройним шляхом козацькі привілеї і юридичну осібність козацької верстви як військового стану у Королівстві Польському, а згодом у Речі Посполитій, які тоді розумілись як “вольності козацькі”. Є розуміння, що саме символіка надавала певної юридичності “старожитнім правам і вольностям” українського козацтва.

Перший відомий нам за історичними джерелами стяг козаків – червоне полотнище, на якому білий хрест. Пізніше упродовж довшого часу саме таке барвсполучення буде традиційним у козацькому прапорни-

цтві. На погляд відомого українського історика Володимира Сергійчука, ця традиція йде від родинного герба прославленого запорозького ватажка Дмитра Байди-Вишневецького. Під його штандартом (запорозький стяг пізніше після звияжних походів міг оформитись у саме такій кольоровій гамі) ходили січовики з Хортиці в середині XVI ст.⁹ Точна дата народження Д. Вишневецького невідома. Народився він у містечку Вишнівець, що на півночі Тернопільської області. Родовід українського князя і морського ватага бере початок від древніх литовських князів Гедиміна і Ольгерда¹⁰.

Корогва Баторія, вручена козакам, мала б мати зображення польського державного герба або елементи корогви королівської особи. У “Постанові щодо низовці” від 16 вересня 1578 р. йдеться про передачу цієї корогви. Та на запорізьку прапорницьку традицію це аж ніяк не вплинуло і “низові братчики”, як і раніше, вишивали на своїх стягах хрест золотого чи білого кольору, лицаря з самопалом та шаблею, Архистратига Михаїла і Пресвяту Богородицю вкупі з солярними знаками – саме ця символіка визнавалася протягом віків і реєстровим козацтвом і низовим, а за ними і усіма верствами тогочасних станів української спільноти.

Бажання мати запорізьких козаків у своїх регіментах збройних сил було у багатьох правителів Європи і Азії. Королі, імператори, господарі, султани і царі, що хотіли мати козацьку морську і сухопутну силу на своєму боці, дарували та вручали козакам стяги та корогви¹¹. Це, звичайно, збільшувало престиж та авторитет українських козаків у тогочасному суспільстві та аж ніяк не впливало на традиції формування їхньої символіки у прапорництві та геральдиці. Хоча зрозуміло, що знамена, даровані чужоземними володарями, вважались козаками великими ознаками військової честі і займали відповідне їм місце як у морських, так і сухопутних бойових походах. Добре розуміючи це, противники українських козаків завжди прагнули заволодіти цими регаліями ратної доблесті. Під час одного з козацько-селянських повстань Наливайка і Лободи проти польської влади в процесі налагодження перемир'я шляхта і гетьман коронний С. Жолкевський, знаючи, що козаки мають у своєму таборі на лівому березі Сули (біля сучасного міста Лубни на Полтавщині) прапор імператора австрійського “з кармазинового адамашку”, висували вимогу, що замирення відбудеться, коли козацький гетьман віддасть корогву ерцгерцога Максиміліана й артилерію¹². У тому ж таборі, окрім корогви Максиміліана, були прапори імператора австрійського Рудольфа II¹³.

Однак в українському козацькому прапорництві поряд з традиційним золотим хрестом на малиновому тлі використовувався і білий хрест на синьому полі чи, скажімо, малиновий або синій хрест на білому полі. Останні мали безпосереднє використання у морських похо-

дах. Лазуровий синій колір за геральдичними правилами XVIII ст. означав стійкість, силу, вірність і надійність, уособлював боротьбу за свободу¹⁴.

Після Лютневої революції та Жовтневого перевороту Російська імперія перестала існувати. З постановом державної формації Українська Народна Республіка у 1917 р. проблема приналежності кораблів та інфраструктури колишнього Чорноморського флоту російської держави постала досить гостро. Звичайно, що питання національної символіки було чи не найпершим у цей час. Яким має бути прапор українського флоту – це питання було настільки важливим, що дискусії з цього приводу тривали довгий час у Генеральному секретаріаті морських справ Центральної ради УНР. Версій, запропонованих військовими моряками, було декілька, та прийнята була та, котру запропонував історик за фахом, а за посадою в уряді УНР Народний міністр справ Морських Дмитро Антонович.

За настійливим клопотанням Міністерства справ Морських УНР 14 січня 1918 р. Центральною Радою був прийнятий перший в історії України тимчасовий “Закон про український державний флот”, у якому в статті 2 визначався прапор для українського військового флоту: “Прапором українського військового флоту є полотнище в двох – жовтому і блакитному – кольорах. В кряжі блакитного кольору – історичний золотий тризубець часів Україно-Руської держави X ст. У внутрішньому полі тризубця встановлювався білий колір”¹⁵. Прийняття саме такого прапора, без детальної розробки військово-морської геральдики попередніх періодів і взяття за основу національної символіки зумовила, напевне, хитка політична ситуація на півдні України, а зокрема, у Криму. Тут треба обов’язково зазначити, що саме військові моряки з ініціативи Народного міністра справ Морських Дмитра Антоновича використали перші у новій українській військово-морській символіці прадавній княжий знак тризуб як державний символ. І тільки згодом ми бачимо його на Державному гербі УНР.

Отож 29 квітня 1918 р. на лінкорі “Георгій Победоносець” був піднятий сигнал контр-адмірала Сабліна: “Вступив у командування українським Чорноморським флотом”. Німецьке командування отримало радіограму-депешу про цю подію, у якій командувач контр-адмірал Саблін просив терміново прийняти його делегацію. Після цього відбулася вікопмна подія для моряків-українців, кораблі Чорноморського флоту, на яких екіпажі нейтралізували більшовицькі осередки, підняли

Прапор міністра морських справ

український прапор, затверджений 14 січня 1918 р. Центральною Радою УНР. На 18 годину українські прапори злетіли на щогли лінокорів, крейсерів і були підняті навіть над деякими кораблями Мінної бригади, де були потужними позиції більшовиків. До Києва відтелеграфовано радіозвернення:

“Браття Київської Центральної Ради! Цього числа Севастопольська фортеця і флот, що знаходиться в Севастополі, підняли Український прапор. Контр-адмірал Саблін. 29 квітня”¹⁶.

Але в цей же день перестала існувати Українська Народна Республіка. У Києві постала Українська Держава на чолі з Гетьманом Павлом Скоропадським. В управлінні країною відбулися зміни. Морське міністерство як самостійна інституція перестала існувати, натомість воно було об’єднане з військовим міністерством, товариш (заступник) військового міністра виконував функції керівника морського відомства.

Гетьман Павло Скоропадський як випускник Пажеського корпусу добре розумів значення військових і військово-морських ритуалів для виховання вояцького духу в частинах та екіпажах. Перебуваючи на річковому пароплаві у Києві на Дніпрі, він наказав під клотиком щогли підняти штандарт Гетьмана-адмірала Українського флоту. Підняття мало відбуватися за військово-морським ритуалом з артилерійським салютом, як ведеться у таких випадках. Але товариш міністра закордонних справ Олександр Палтов довів гетьману, що цього робити не слід, оскільки в Україні не набули ще потрібного впорядкування військово-морські символи та флот, а тому такі ритуали поки що зайві. На пароплаві в менш урочистих обставинах було піднято прапор з родовим гербом Скоропадських¹⁷.

Очільник української держави Павло Скоропадський, щоби на дієвому рівні остаточно затвердити створення української морської сили Державного флоту України, у травні 1918 р. видає розпорядження про створення комісії з флотських спеціалістів щодо визначення штатів, бюджету та символіки українського флоту. Віце-адмірал Андрій Покровський, герой Першої світової війни і колишній начальник штабу Чорноморського флоту, очолив комісію. Геральдична комісія з визначення символіки теж увійшла до загальнофлотської. У її складі були: капітан I рангу М. Протасов, С. Овод та А. Пчельніков, капітан III рангу М. Білинський, підполковник В. Савченко-Більський, лейтенант С. Шрамченко й інші офіцери, входив до неї і відомий художник Юрій Нарбут.

На засіданнях обговорювались різні варіанти, пропозиції та підходи щодо створення Національного Військово-морського прапора. Прийнятий Центральною Радою як тимчасовий він не відповідав вимогам українських моряків. Геральдисти комісії і морські спеціалісти вважали, що на базі тимчасового військового-морського прапора України не-

можливо створити комплект військово-морських посадових прапорів, і він майже зовсім не враховує світову практику морського прапорництва. Зрозуміло, що майже усі члени комісії у минулому були офіцерами Російського імператорського флоту, тому дехто з них запропонував для українського державного флоту Андреевський прапор (флаг), адже на момент надходження цієї пропозиції більшовицька Росія уже відмовилася від нього. Прибічники цього варіанту аргументували свою ідею тим, що українці, враховуючи їх вагомий внесок у розвиток російського флоту, мають на це повне моральне право. До того ж чи не найголовнішим важелем аргументації був історичний факт, що Святий Андрій Первозваний таки дійсно перебував на Дніпрі, на Київських пагорбах.

Хоча у них були противники, які серйозно заперечували цей факт, оскільки вважали, що відмова більшовиків від Андреевського прапору є тимчасовою, а якщо і ні, то на їх думку, Андреевський прапор завжди буде асоціюватися з історією російського імператорського флоту. І що з часом він усе-таки повернеться на російські кораблі. Окрім того, як би українці не пошановували Апостола Андрія Первозванного, все-таки підбір Андреевського прапора для Українських військово-морських сил як бойового військово-морського символу розцінювався противниками цього варіанту як такий, що підтверджує залежність Української держави від колишньої імперії¹⁸.

Пропозиція ж повернутися до національних традицій була членам комісії більше до вподоби. Традиційні біло-сині кольори, як вже зазначалося вище, були кольорами не тільки Андреевського прапора, а ще і гамою Святого заступника Небесного воїнства Архангела Михаїла, що з давніх часів красувався на гербі міста Києва і був його захисником. Зображення його зустрічалося на козацькій корогві ще у XV ст. З його образом та синьо-срібними (білими) кольорами на стягах флотилії козацької морської сили неодноразово виходили переможцями у морських битвах у Чорному морі та на його узбережжі. Під цими прапорами та з образом Архангела Михаїла українські козаки брали міста Кафу, Трапезонт, Сіноп, Гезлев, Варну, півострів Крим, порти Очаків, Хаджибей (Одесу) та Ізмаїл¹⁹. Вони майоріли на щоглах українських кораблів, коли ті входили в Ахтіарську бухту і на Кубань.

Отже, благородна ідея повернутися до прадавніх морських традицій предків об'єднала усіх членів геральдичної комісії, і тому нею був взятий за основу Військово-морського прапора Державного флоту України стяг Лиманської козацької флотилії з синім хрестом на білому полі. У ньому якнайкраще об'єднувались національні мотиви і світова військово-морська традиція.

Одночасно, коли геральдична комісія працювала над символікою флоту України, контр-адмірал Михайло Остроградський на чолі іншої державної комісії вів переговори з німецьким військовим командуван-

Стяг Лиманської козацької флотилії

ням стосовно майбутнього Чорноморського флоту, на кораблях якого були вже підняті німецькі прапори. Окрім того, переговори провадились і з більшовицькою Росією і, зрозуміло ж, з Антантою.

Для швидкого вирішення усіх накопичених питань виконуючий обов'язки Морського міністра, капітан I рангу Микола Максимов

вніс пропозицію поєднати національну практику з європейською, запозичивши як приклад британський і німецький варіанти військово-морського прапора та сполучивши їх з національним. Британський військово-морський прапор мав вигляд білого поля з червоним хрестом Святого Георгія посередині через увесь прапор, а у крижі державний прапор Великої Британії. У німців поверх по білому полотнищу військово-морського прапора розміщений чорний хрест з біло-чорною облямівкою і теж у крижі розташовувався державний прапор з хрестом на ньому. Отож за взірцем прапорництва Німеччини та Великої Британії – український синій хрест Архангела Михаїла теж отримав біло-синю облямівку. А в крижі (лівому верхньому) розташувався національний (державний) український прапор синьо-жовтих барв з золотим тризубом на ньому, причому середина тризубця мала форму хреста. Авторство малюнка українського військово-морського прапора належить видатному українському художнику Юрію Нарбуту, автору і першої української грошової одиниці новітнього часу – гривні.

До честі геральдичної комісії вона бездоганно розпрацювала посадові прапори українського державного флоту: прапор командувача флотом та прапор міністра морських справ. Прапор міністра морських справ був прапором флоту, на якому розташовувався накладний якір у квадраті з білим полем якраз посередині хреста флотського полотнища. На прапорі командувача флоту квадрат з якорем був замінений на малиновий щит з величавим образом Святого Архангела Михаїла. Отож комісією була врахована українська історична традиція і за духовну основу були взяті кольори біло- (срібно-) сині, які використовувались нашими предками у морських походах, також у прапорі командувача флоту був використаний малиновий колір щита для образу Архангела Михаїла. Нагадаємо, що саме малинового кольору була корогва українських козаків у XVII–XVIII ст. Біло-сині кольори символізували повернення до ще давнішої традиції – адже воєвода і Предводитель Небесного Воїнства Святий Архангел Михаїл був і є захисником Києва і морських дружин давніх українців, і саме з його образом і кольорами

на стягах нашими предками були здобуті визначні перемоги на Чорному та на інших морях.

Гетьман Павло Скоропадський 18 липня 1918 р., прийнявши усі ці пропозиції, затвердив “Закон про військово-морський прапор Української держави”. У цей самий день капітан I рангу М. Максимов, виконуючий обов’язки Морського міністра, наказом № 192/44 по Генеральному морському штабу постановив затвердження військово-морського прапора українського флоту і віддав наказ підняти його на всіх кораблях та суднах. Згідно з державним законом № 192/44 від 18 липня 1918 р., підписаним П. Скоропадським, про військово-морський прапор сказано: “Національний прапор держави складається з синьої і жовтої горизонтальних смуг, в центрі якого міститься золота печатка Св. Володимира з хрестом, висота якого становить півтора рази довжини його ширини”²⁰.

З геральдичного погляду в оформленні українського морського прапора з гербом у центрі, тобто через два поля, зроблена геральдична помилка, бо золотий тризуб, що його в прапорі репрезентує жовта барва, повинен би бути покладений на блакитному полі²¹.

У законі від 18 липня 1918 р., крім опису українського військово-морського прапора подано ще й опис державного герба, тобто тризуба з хрестиком на верхній частині середнього зуба²².

Пізніше було проголошено наказом за № 372/59 закон про “Вимпель” воєнних кораблів і про прапори українського посла, посланників, консулів і т. д.²³ Стосовно вимпела, який деякі дослідники називають майвець, майорець, полеміка щодо правильності назви не вщухає і донині. Про це можемо прочитати у доктора Романа Климкевича: “Майвець (вимпел) різниться від інших символів флоту, як то прапорів командувача, і посадових прапорів адмірала, віце-адмірала, контр-адмірала тим, що він: Майвець (вимпел – авт.) прислуговує всім нижчим старшинам і тому він підноситься на переважаючій частині кораблів військово-морського флоту. Він вказує на присутність командуючого старшини (офіцера, посадової особи, командира корабля – авт.) і на те, що корабель знаходиться в стані виконання свого службового доручення (перебуває в кампанії, чергуванні тощо. – Авт.) Переважно він вузький і трикутновидний. Майвець для Українського Державного флоту встановлено 1918 року за гетьмана Павла Скоропадського. 17 вересня 1918 року наказом по морському відомству № 372/159 оголошено закон про майвець (вимпел) воєнних кораблів, а теж про майви (прапори) посла і посланників Української Держави”²⁴. Наказ Морського Відомства від 17 вересня 1918 р. про встановлення прапорів посла і посланника Української Держави має принципове значення, бо відповідає канонам міжнародної практики. За цим законом прапор посла – це національний прапор. У його центрі знаходиться біле коло, обведене

вужькою золотою смугою, у якому золота печатка Св. Володимира – тризуб із хрестом. На прапорі посланника, який також є національним прапором, вміщений тризуб цього ж зразка²⁵. Що ж до вимпела, то урядовий текст виголошує: “вимпел білий, в крижі якого міститься рівнобічний синій хрест, висота хреста рівна ширині вимпела, ширина хреста рівна 1/7 висоти його”²⁶. Авторитетний знавець вексиллології і співавтор того закону капітан-лейтенант С. Шрамченко пояснив, що “у справі державного прапора по всіх державах світу єдиним міродайним чинником є морське відомство, яке виробляє ці прапори”²⁷. Отже, закон від 17 вересня 1918 р. був обов’язковим для всіх державних установ, як за Гетьманату, так і під час Директорії, бо нова влада фактично його не скасувала. Через те уряд УНР наказом по Морському Відомству № 10/1 від 3 січня 1919 р. визнав герб та прапор, затверджений урядом П. Скоропадського: “Наказую лічити прапором Воєнної Фльоти Української Народної Республіки прапор, затверджений 18 липня 1918 року. Зазначений прапор негайно підняти на усіх воєнних кораблях і інституціях, відповідно до ухвали прийнятої Директорією. Головний Отаман Військ і Фльоти Української Народної Республіки, Петлюра. Морський Міністр, старший лейтенант фльоти, М.Білінський”²⁸. Однак, вдруге проголошений закон за № 79/1 від 25 січня 1919 р. про герб як частину ново оформленого воєнно-морського прапора Української Республіки скасував закон від 3 січня того ж року в частині вживання тризуба з хрестом²⁹. Таким чином, був відновлений старий зразок герба, затверджений законом Української Республіки 22 березня 1918 р.

Щодо тризуба з хрестом на військово-морському прапорі України зразка 1918 р. у центральній частині, то такі зображення тризуба відомі ще на монетах князя Володимира Великого. Український історик Володимир Сергійчук на обкладинках видання “Національна символіка України ” подає їх на стор. 2 і 3 (за проф. В. Шаяном), визначених як: знак на монетах князя Володимира та тризуб олов’яної пломби, знайденої у Звенигороді поблизу Львова. Дає таку трактовку у своїй праці: “священники так пояснювали значення цього символу (в центрі якого був хрест): Віра в Христа є початком усього в житті людей, а знак, схожий на якір, означає: як на воді рятує судно й дає йому спокій, так і житейському морі хрест і віра в його силу є для людини якорем спасіння від гріхів і зла...”³⁰. Додатковим аргументом розташування тризуба з хрестом на національних кольорах при прийнятті тимчасового військово-морського прапора ще Центральною Радою, як писав потім Святослав Шрамченко, був ще й героїчний епізод з історії Чорноморського флоту початку Першої світової війни. 29 жовтня 1914 р. у бою з німецько-турецькою ескадрою з лінійним крейсером дредноутного проекту “Явуз Султаном Селімом ” (“Гебен”) під командою адмірала Сушона загинув мінний загороджувач Чорноморського флоту “Прут”.

В останні хвилини життя героїчного “Прута” семидесятирічний корабельний священник – ієромонах Антоній, стоячи на верхній палубі, у золотих ризах благословляв на подвиг ще живу команду “Прута”. Пошкоджений мінний загороджувач з піднятими стеньговими прапорами під “ура” вцілілого екіпажу пішов на дно. Німці й турки зі свого корабля віддали військову шану “Прутові”... Отож, коли на засіданні Центральної Ради 10 січня 1918 р. розглядався тимчасовий “Закон про флоту”, на початку дискусії соціал-демократи були проти того, аби в надвершні тризубця були обриси хреста. Тоді старший лейтенант Білинський сказав: “Моряки без хреста в море не вийдуть”. Проти цього аргументу опоненти нічого не могли сказати. Так на полотнищі українського військово-морського прапора з’явився золотий хрест у надвершні знака Святого Володимира як пам’ять про подвиг лейтенанта Рогульського та ієромонаха отця Антонія³¹.

Після того, як Українська Народна Республіка зазнала поразки від більшовицької Росії, українська національна символіка замінена на ідеологічну партійно-політичну. На щоглах переважає червоний колір комуністів. Чорноморський флот спочатку іменується більшовиками “Красный флот Советской Украины”, а у 1919 р. вже, не граючись в національні ігрища, просто і ясно – в російській. Уся прапорна символіка УНР, української Держави була визнана “націоналістичною” і “буржуазною”, а тих, хто визнавав світову морську практику у національному українському варіанті фізично знищували³².

Відомі гучні процеси 1922–1939 рр. над прибічниками військово-морського прапора Української держави. Судили матросів, підстаршин і старшин не кажучи вже про інші чини. В еміграції українці продовжили службу на флотах Англії, Німеччини, Франції та інших країн.

Проте до повного “умиротворення” України політична ситуація диктувала свої вимоги і змусила більшовиків дещо змінити свій рішучий і безкомпромісний стиль у роботі і поступитися деякими принципами у символіці. До повної окупації України був затверджений для “Красного флота” Української Народної Соціалістичної Республіки червоний прапор з жовто-блакитним крижем та написом “УНСР” – Українська Народна Соціалістична Республіка.

Говорячи про військово-морської традиції у прапорництві України, слід зазначити, що усе опрацьоване таким важким шляхом у часи Української революції 1917–1921 рр. надалі буде використано українцями уже в часи здобуття незалежності у 90-х роках ХХ ст.

¹ Чернышов А. А. Великие сражения русского парусного флота / А. А. Чернышов. – М.: Яуза: Эксмо, 2010. – 416 с.

² Мамчак М. Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.

- ³ *Батинський М.* Українські військові прапори і корогви / М. Батинський // Вісті. – Ч. 109. – С. 11.
- ⁴ *Мамчак М.* Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. – К.: Знання, 1992. – 192 с.
- ⁷ *Мамчак М.* Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.
- ⁸ *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. Т. 1 / Д. І. Яворницький. – Л.: Світ, 1990. – 319 с. : іл.
- ⁹ *Сергійчук В. І.* Національна символіка України / В. І. Сергійчук. – К.: Веселка, 1992. – 109 с.: іл.
- ¹⁰ *Сокульський А. Л.* Морські походи запорожців / А. Л. Сокульський. – Дніпропетровськ: Січ, 1995 – 218 с. : іл.
- ¹¹ *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. Т. 1 / Д. І. Яворницький. – Л.: Світ, 1990. – 319 с. : іл.
- ¹² *Сергійчук В. І.* Національна символіка України / В. І. Сергійчук. – К.: Веселка, 1992. – 109 с.: іл.
- ¹³ *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. Т. 1 / Д. І. Яворницький. – Л.: Світ, 1990. – 319 с. : іл.
- ¹⁴ *Мамчак М.* Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ *Лубенець А.* Підйом українських прапорів Чорноморського флоту не був випадковим / А. Лубенець // Сайт Європейська Україна. – 2011. – 7 лип. – Український просвітницький інститут.
- ¹⁷ *Маляревский А. И.* На переекзаменовке: П. П. Скоропадский и его время / А. И. Маляревский // Архив Гражданской войны. – 1922. – № 2.
- ¹⁸ *Мамчак М.* Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.
- ¹⁹ *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків. Т. 1 / Д. І. Яворницький. – Л.: Світ, 1990. – 319 с. : іл.
- ²⁰ *Шрамченко С.* День свята Української Державної Фльоти / С. Шрамченко // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1933. – Ч. 6. – С. 13–15.
- ²¹ *Клименко О.* Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 років / О. Клименко. – Т.: Тернопіль, 1999.
- ²² *Шрамченко С.* День свята Української Державної Фльоти / С. Шрамченко // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1933. – Ч. 6. – С. 13–15.
- ²³ *Крип'якевич І.* Історія українського війська (Від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів. – Л.: Світ, 1992. – С. 712.
- ²⁴ *Климкевич Р. О.* Український військово-морський майвець / Р. О. Климкевич // Вісті комбатанта. – 2008. 5 лист.
- ²⁵ *Шрамченко С.* Закон про Українську Державну Флоту та його виконавці / С. Шрамченко // За державність: збірник. – Каліш, 1935. – Ч. 5. – С. 128–129.
- ²⁶ *Климкевич Р. О.* Український військово-морський майвець / Р. О. Климкевич // Вісті комбатанта. – 2008. 5 лист.

²⁷ *Кущинський Л.* Чи має бути хрест на державному гербі тризубі / Л. Кущинський // Церковний календар альманах на 1975 рік. – Чикаго, 1975. – С. 123.

²⁸ *Шрамченко С.* День свята Української Державної Фльоти / С. Шрамченко // Літопис Червоної Калини. – Львів. – 1933. – Ч. 6. – С. 13–15.

²⁹ *Кущинський Л.* Чи має бути хрест на державному гербі тризубі / Л. Кущинський // Церковний календар-альманах на 1975 рік. – Чикаго, 1975. – С. 123.

³⁰ *Сергійчук В. І.* Національна символіка України / В. І. Сергійчук. – К.: Веселка, 1992. – 109 с.: іл.

³¹ *Кварцевич-Рожнецький В.* Золотий Хрест над Чорним морем / В. Кварцевич-Рожнецький // Зеркало тижня. – 2001. – № 49.

³² *Мамчак М.* Військово-морська символіка України / М. Мамчак. – Снятин, Прут-Принт, 2009.

Раскрыты отдельные аспекты традиции в образовании украинского военно-морского флага от средневековья до 1918 года. Его изменения в период Украинской национальной революции 1917–1921 годов.

Ключевые слова: стяг; военно-морской флаг; флот; казацкий; Центральная Рада.

The author presents the some aspects of the coverage tradition of Ukrainian naval standard from the Middle Ages till 1918. Also there is shown its changes during the Ukrainian National Revolution of 1917–1921.

Keywords: the standard; the naval standard; the fleet; Cossack; the Central Rada.